

**IXTISOSLASHTIRILGAN MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI O'QUVCHILARI
OVOZ IMKONYATLARI RIVOJLANTIRISHNING KREATIV YO'LLARI***Shoqo'ziyev Inomjon Komiljon o'g'li**Jizzax davlat pedagogika universiteti Musiqa ta'lim va san'at yo'nalishi 2-kurs magistri*<https://doi.org/10.5281/zenodo.7125691>

Annotatsiya: Musiqiy ta'limning oliy maqsadi: yosh avlodni milliy musiqa merosimizga vorislik qila oladigan hamda musiqa boyligini idrok eta oladigan, yetuk, barkamol, madaniyatli, nafaqat o'z milliy an'analarini, balki boshqa millatlar madaniyatidan boxabar va bu an'ana, madaniyatlarini hurmat qiladigan qilib voyaga yetkazishdan iboratdir. Ushbu maqolada Ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablari o'quvchilari ovoz imkonyatlari rivojlantirishning kreativ yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: xonandalik, lad, musiqa, kuylash, ton, san'at, maqom, sozandalik, an'anaviy xonanda, akademik vocal.

Musiqa san'ati eng qadimgi davrlardan Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan. Uning yo'nalishlari, janrlari, shakllari o'zbek xalqining ajdodlari bo'lmish hozirgi O'rta Osiyo, Afg'oniston, Pokiston, Eron va Sharqiy Turkiston hududida yashagan qadimgi sug'diylar, xorazmiylar, parfiyaliklar, baqtiyialiklar ijodiy faoliyati va tafakkurining mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib taraqqiy etib kelgan. Shuningdek, bu san'at turining rivojlanishiga Xitoyning shimoliy chegaralaridan to sharqiy Yevropagacha cho'zilgan ulkan mintaqaning dasht, o'rmon-dasht, tog'li o'lkalarida yashagan (skif, savromat-sarmat, sak-massaget) xalqlarning ta'siri ham nihoyatda katta bo'lganligini hisoblovchi dalillar yetarli.

Mustaqillikka erishgandan so'ng yangi davrdagi ulug'vor o'zgarishlarni ijtimoiy-iqtisodiy o'sish miqyoslarini xalqning buyuk jasorati va matonatini ko'povozli janrning vokal musiqiy janr vositalari bilan ifodalab bermoqda. Ma'lumki dunyoda hamma narsa o'zgaradi, ya'ni rivojlanadi. O'zbek vokal san'ati ham chuqur ildiz olib keng rivojlanib bormoqda. Barcha o'quv dargohlarida vokal san'atini o'qitish uslubiyoti, ijro uslubiyoti yangi zamon talabiga mos dasturlar asosida chuqur o'rgatib kelinmoqda. O'quv dargohlarida ijrochilarning yoshlariga mos vokal, ovoz qo'yish mashqlari ishlab chiqilib hamisha takomillashtirilib kelinmoqda. Hamma qo'shiq janrlariga ya'ni vokal janri, estrada ijro uslublari, milliy ijro uslublari, folklor ijro uslublari, lirik ijro uslublari, maqom ijro uslublari yo'nalishida ovoz mashqlari shu janrlar yo'nalishiga mos ishlab chiqilgan. Qaysi janrga xos ijro uslubi bor xonandaga o'sha yo'nalishdagi ovoz mashqlari ustozlar tomonidan berib, tarbiyalanib borilmoqda. Mustaqillikdan so'ng, ayniqsa yosh opera xonandalari uchun ko'p tomonlama imkoniyatlar berila boshlandi. Prezidentimiz tomonidan yosh iste'dodlar uchun ta'sis etilgan "Nihol" davlat mukofoti yoshlar uchun eng yuksak e'tibor hisoblanadi. Bundan

tashqari, Nazira Ahmedova, Sulaymon Yudakov nomidagi ko'plab katta-yu kichik ko'rik tanlovlar yosh xonandalarni turli sinovlardan o'tkazib kelmoqda. Opera xonandalari uchun eng zarur hisoblanuvchi ovoz kuchi, yashaydigan iqlim muhitiga ham bog'liqdir. O'z ijodiy kuzatishlarimiz natijasida shunga amin bo'ldikki, O'rta Osiyo, ayniqsa, O'zbekiston hududida yashab ijod qilayotgan va ulg'ayayotgan yosh avlod kuchli va baquvvat, keng diapazon, chiroyli tembr va aql-zakovat bilan yuksalmoqda. Eng asosiysi yosh xonandalarning har biri o'ziga xos ovoz sohibi. Hozirgi yosh opera xonandalari orasida dunyo sahnalarida o'z iste'dodlarini namoyish etib kelayotganlari ham kam emas. Ramiz Usmonov, Najmiddin Mavlyanov, Samandar Alimov, Rahim Mirzakamolov, Barno Ismatullayeva, Jenisbek Piyazov va bir qancha yosh ijodkorlar xalqaro ko'rik tanlovlar g'olibi va davlat mukofoti sovrindorlari hisoblanadilar. Xalqimizda "Ustozsiz shogird har maqomda yo'rg'alar" degan maqol bor. Har bir kasbni o'rganish tarixi bo'lgani kabi opera san'atining ham o'z maktabi bor. Dunyo bo'ylab eng ko'p tarqalgan italiya, fransuz, nemis va rus maktablari bo'lib, jahon opera yulduzlari mana shunday maktablarni mukammal o'rganganlar. Shuning uchun ham dunyo sahnalari ular uchun muntazirdir. Bizning yosh opera xonandalarimiz uchun ham mana shunday maktablar zarur. Bunday maktablarni egallashda eng avvalo yosh xonandalarni opera vatani bo'lmish Italiya, bundan tashqari, Fransiya va Germaniya kabi shaxarlarga opera maktabini olib kelish uchun grantlar berilsa, yoshlar istedodi yanada oshgan bo'lar edi.

An'anaviy xonandalik yo'nalishida tahsil olayotgan o'quvchi yuqori professional darajada kuylay olishi uchun quyidagilarga e'tibor berishi lozim. 1. Nafas olish, tovushni to'g'ri shakllantirish; 2. Nafas olish va uni tejamli sarflash; 3. Kuylayotgan paytda qomatni to'g'ri tutish; 4. Yelkalarni ko'tarmasdan, shovqinsiz, erkin va chuqurroq nafas olishga harakat qilish; 5. Kuylayotgan vaqtda og'izni erkin ochib, so'zlarni aniq va burro talaffuz qilish; 6. Sof, tiniq va jozibali kuylash; 7. Barcha registrlarda yuqori ovoz hosil qilib kuylay olish; 8. Turlicha ovoz sadolari bilan kuylay olish, nafisa ovoz afzalliklaridan foydalanish; 9. Ovoz tayanchini hosil qilish; 10. Nafasni qovurg'ani pastida, qoringa olish, shovqinsiz va uni tejamli sarflash; 11. Kuylashda ovoz dinamikasini hosil qila olish, musiqa asari jumllarini badiiy ijro etishda undan unumli foydalanish; 12. Legato va Stakkatoda kuylash; 13. Ansambl jo'rligida va yakka xonanda sifatida kuylash; 14. O'zi chalib kuylashga o'rganish.

Har bir o'qituvchi o'z o'quvchisi bilan tanishib, uning oilaviy sharoitini, kelib chiqishi, sog'ligi, qobiliyati, dunyoqarashi bilan qiziqishi lozim. Talabaning musiqiy qobiliyati, ya'ni ijro etish, yod olish, sanoq va qanday boshlang'ich ovoz sohibi ekanligini aniqlash lozim. Har bir kasb o'ziga xos qobiliyat, aqliy imkoniyat, iste'dod talab qilgani singari, qo'shiqchi pedagog ham o'z kasbiga bog'liq bir qator talablarga javob berishi lozim. Shuning uchun qo'shiqchi pedagog ashula aytishni bilishdan tashqari, albatta, boshqa vazifalarni ham bajarishi zarur bo'ladi. U har bir ovozni alohida-alohida bilishi, ularni ovoz tashkil etishdagi o'rnini anglashi lozim. Shu bilan birga pedagog ularning tabiati va yo'nalishini aniqlashi, o'z navbatida ovozni shakllantirib, talabalarni individual va organlariga mos qo'shiq ijro etishini ta'minlash kerak bo'ladi. O'qituvchi talabaga ovozni juda ehtiyot qilib, uni zo'riqtirmasdan ijro etishni tushuntirishi va uning ovozigacha mos qo'shiqlar tanlay bilishi kerak. Shu bilan birga pedagogning

o'zi yaxshi qo'shiq aytadigan, musiqachi va o'tkir didli iste'dod egasi bo'lishi kerak. U diqqat bilan kuzatuvchi va sezgir bo'lib, talabalarining qalbini, ularning ichki kechinmalarini tushuna bilishi lozim. Bu esa musiqa o'qituvchisi shogirdining tabiiy qobiliyatini, ovozi va intellektual rivojlanishi o'z fikrlariga ega bo'lishiga yordam beradi. Chiroyli ovozga ega, ammo, qo'shiq mazmunini o'zi tushunmay ijro etadigan xonandalardan aqilli, o'rtacha ovozga ega bo'lgan qo'shiqchilar baland turadi. Afsuski, tez-tez uchrab turadigan holatlardan biri shuki, pedagog sifatida qo'shiqni ijro etuvchi tanlashadi va u bir necha darsdan so'ng ariya aytishga o'tadi. Ashula o'qituvchisi bo'lish uchun, faqat ashulachi bo'lish yetarli emas. Shuning uchun Steoran de Madlen o'zining "Ashula aytishning to'la nazariyasi" nomli kitobida yozishicha, shogirdiga rahbarlik qila oladigan, uning ovoziga mos pedagog bo'lishi kerak. Masalan: tenor ovoqli o'qituvchi tenor ovoqli talabaga rahbarlik qilishi kerak.

Xalqimizning eng yaxshi ko'rgan g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak to'y qo'shiqlari yor-yor, terma, lapar, o'lanlarida xalqning turmushi, tirikchiligi, ko'nglidagi orzu-armonlari, dard-alami, shod-xurramligi kelajakka ishonchi ifodalangan, zo'ravonlar, erkinsizlik, adolatsizlikka qarshi ko'pchilikning qudratli ovozi eshtilib turadi. Qo'shiqlarning mazmuni voqealikning lirik g'avosini badiiy o'zlashtirib, ya'ni yuz bergan hodisa, faktlarga munosabat, his-tuyg'u va kayfiyat orqali ifodalanadi. Qo'shiq-san'atning oliy turi bo'lgan she'riyatning qadimiy va keng tarqalgan turidir. "Xonandalik ovozi" tushunchasi insonning kuylash qobiliyati bilan bog'liq nutqdan farqli o'laroq, xonandalik ovozi tovushlari aniq balandlikka ega, uzoq davom etishi mumkin. Ular unilarda namoyon bo'ladi. Xonandalik ovozidan inson bolalikda musiqiy eshitish va ovoz apparati rivojlanishi darajasiga ko'ra foydalana boshlaydi. Xonandalik ovozi belgilovchi sifatlar-tembr go'zalligi va tovushni uzoq tutib tura olish. Opera-konsert ovoz katta zallarda yaxshi eshtilishi, ya'ni "parvozgacha" bo'lishi kerak. Jaranglik, metallik ovozlar parvozli. Metallik va parvozlilik ovoz spektrida yuqori opertonlar guruhi, yuqori xonandalik form antash mavjudligi bilan belgilanadi. Ovoz tarangi dumaloqligi va yumshoqligi spektrning past qismi obertonlari kuchlanishiga bog'liq. Yuqori va past xonandalik formantallari, shuningdek vibrato (sekundiga 5-6 martali pulsasiya) ovozning go'zalligi va quyiluvchan xarakterini belgilaydi. Xonandalik ovozining muhim sifati uning kuchidir. Opera kuylash kuchli, katta zalni to'ldirishga qodir va orkestr to'rligi fonida eshtiladigan ovozni talab etadi. Ovoz tabiatan registr larga ega. Registr deb, tovushlarning tembri bo'yicha bir xillik qatori tushuniladi, u yagona fiziologik mexanizm bilan hosil qilinadi. Erkaklar ovozida diapazonning pastki qismida ko'krak va yuqori qismida faltset registr farqlanadi. Ko'krak registri taranglar va boyligi ajralib turadi.

Xonandani tarbiyalash jarayonida o'qituvchi turli usullardan foydalanadi. Birinchi o'rinda vokal eshitishni tarbiyalash va mukammallashtirib borishga nazorat bilan barcha vokal sifatlarini rivojlantirish turadi. Talabada xonandalik jarangdorligini to'g'ri tashkil etish haqidagi tasavvurni ishlab chiqish zarur. Ta'lim doimo musiqa materiallari mashq, vokal va badiiy asarlar asosida olib boriladi. To'g'ri tanlangan musiqiy manba tovushni tarbiyalaydi. Mashq – bu bilim olishning asosiy vositasi. Ularni qo'llash talabalar yoki o'quvchilar tovushida uchraydigan va tuzatishni talab etadigan kamchiliklarni yo'qotish vositasi bo'lib xizmat qilishi

kerak. Ovozga sayqal berish mashqlarimashqdan badiiy asarlarga o'tish uchun foydali manba hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan katta odob saqlagan holda badiiy pedagogik manba tayyorlash talab etiladi. Manbalarni musiqiy, vokal - texnik va ijro qiyinchiliklarini e'tiborga olib tahlil etish-o'qituvchining zaruriy sifati hisoblanadi. Keng ko'lamli musiqiy pedagogik manbalarni egallash va ularni qo'llay bilish-pedagogik faoliyat muvaffaqiyati talablaridan biri. Asarni muvaffaqiyatli ijrosi uchun o'rganish va ashula aytish usuli katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchi asarlar ustida ishlash uslubini keng kulamli va turli-tuman repertuarlarni tezroq o'zlashtirib olishi uchun o'rganishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Abdullaev R. Opera dramaturgiyasi. Toshkent. 2007-yil.

1. Jabborov A. Musiqiu drama va komediya janrlari. O'zbekiston kompozitorlarining ijodiyotida. Toshkent. 2000-yil.
2. Ismoilova M. Vokal o'qitish metodikasi. Oliy va o'rta maxsus musiqiy ta'lim talablari uchun o'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent "Musiq" nashriyoti. 2011 yil.
3. Shakhlo Khakimovna Kharatova "USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS" Science and Education ISSUE 3, March 2022;
4. Rizayeva M, Yosh xonandaning kamoloti. Toshkent "Cho'lpon" 2003-yil.
5. Muhammodova G. Xonandalik uslubiyati asoslari. O'z.D.K. Toshkent 2007-yil.